

Jodłowski, Antoni

Przemysł solny na ziemiach polskich - wystawa w Muzeum Techniki w Warszawie

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 27/3-4, 726-728

1982

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PRZEMYSŁ SOLNY NA ZIEMIACH POLSKICH — WYSTAWA W MUZEUM TECHNIKI W WARSZAWIE

W dniu 6 maja 1982 r. otwarta została w Muzeum Techniki w Warszawie wystawa czasowa pn. *Przemysł solny na ziemiach polskich do początku XX wieku*, przygotowana przez Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce. Wcześniej, w okresie od 3 grudnia 1981 r. do 31 marca 1982 r., ekspozycję tę prezentowano w Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrze, gdzie wzbudziła duże zainteresowanie, przede wszystkim w tamtejszym środowisku górniczym.

Scenariusz naukowy wystawy opracowali Jerzy Grzesiowski, Antoni Jodłowski i Józef Piotrowicz, a projekt plastyczny artysta plastyk Jerzy Jeleński wspólnie z Aleksandrem Szurowskim. Komisarzem wystawy jest autor niniejszego komunikatu.

Ekspozycję przygotowano w dwóch aspektach. Głównym celem jej jest przedstawienie rozwoju solnictwa na ziemiach polskich ze szczególnym uwzględnieniem techniki produkcji soli, poczynając od najprymitywniejszych form warzelnictwa stosowanych w czasach prehistorycznych, przez odkrycie soli kamiennej w średniowieczu aż po współczesną technikę górnictwa wprowadzaną systematycznie od drugiej połowy XIX w. Nie pominięto także organizacji przemysłu solnego i handlu solą, wskazując jednocześnie na duże znaczenie gospodarki solnej w rozwoju społeczno-ekonomicznym ważniejszych ośrodków górnictwa solnego na naszych ziemiach oraz na jej rolę w całokształcie stosunków gospodarczych państwa polskiego w poszczególnych okresach historycznych.

Drugim zadaniem jest przedstawienie tych wartości kulturowych i tych obiektów zabytkowych kopalni soli w Wieliczce, które zdecydowały o wpisaniu jej przez UNESCO w 1978 r. na *Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego* — jako jednego z najcenniejszych zabytków na świecie.

Zagadnienia te — ujęte w dziesięciu zasadniczych grupach problemowych — ilustrują zarówno wykresy, plansze i modele, jak też oryginalne materiały w formie dokumentów, map, rycin, obrazów oraz zabytków archeologicznych, kultury materialnej i wyrobów rzemiosła artystycznego, pochodzących prawie wyłącznie ze zbiorów Muzeum Żup Krakowskich. Nieliczne tylko z prezentowanych materiałów stanowią własność Muzeum Narodowego w Warszawie oraz Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Podstawę do produkcji soli stanowiły złoża solne. Zasięg ich oraz rozmieszczenie ważniejszych ośrodków produkcyjnych w Polsce przedstawiają mapy zamieszczone na początku ekspozycji, wykonane z różnokolorowego metapleksu.

Początki solnictwa na ziemiach polskich ilustrują materiały archeologiczne, odkryte głównie w trakcie badań wykopaliskowych prowadzonych po drugiej wojnie światowej. Najstarsze urządzenia warzelnicze, pochodzące ze środkowego okresu neolitu (ok. 3500 l. p.n.e.), związane z eksploatacją solanek powierzchniowych, stwierdzone w Baryczu koło Wieliczki, prezentowane są za pomocą modelu i oryginalnych kubków glinianych używanych do odparowania solanki przez ludność kultury lendzielskiej. Wywarzaniem soli zajmowały się również w okresie halsztackim (VII—IV w. p.n.e.) niektóre plemiona kultury łużyckiej na Kujawach i w rejonie Krakowa, używając do tego celu m.in. specjalnych naczyń kielichowych. Pod koniec okresu lateńskiego (I w. p.n.e.) i na początku wpływów rzymskich (I w. p.n.e.) mieszkańcy Kujaw i Małopolski zachodniej wywarzali solankę w odpowiednio skonstruowanych piecach glinianych względnie dużych naczyniach, których przykłady znajdują się również w eksploatacji.

Więcej uwagi poświęcono odkryciu soli w Bochni i Wieliczce. Wydarzenie to miało miejsce około połowy XIII w. i spowodowało gruntowne zmiany w ówczesnej gospodarce solnej na ziemiach polskich. Według legendy początki górnictwa solnego w żupach krakowskich łączą się z księżną Kingą, żoną Bolesława Wstydliwego, przybyłą do Krakowa z Węgier, która miała wrzucić do jednej z kopalń siedmiogrodzkich pierścień wydobyty następnie w pierwszej bryle solnej i kopalni bocheńskiej. Przypomina o tym na wystawie obraz bł. Kingi pędzla Jana Matejki, natomiast znajdujący się obok tekst *Ordynacji dla krakowskich żup solnych*, wystawionej w 1368 r. za panowania Kazimierza Wielkiego, świadczy o dos-

konalej organizacji technicznej i prawno-administracyjnej przedsiębiorstwa w średniowieczu.

Kolejna część wystawy obejmuje dzieje przemysłu solnego od XVI do początku XX w. Oprócz samego wydobywania soli uwzględniano tutaj takie zagadnienia jak krajowy handel solą, ceny i zaopatrzenie Polski w sól. Przy żupach krakowskich na uwagę zasługuje schemat organizacyjny przedsiębiorstwa opracowany dla XVI w. — głównie na podstawie *Opisu* z 1518 r. — oraz dzieł kartografii górniczej z najstarszymi mapami trzech poziomów kopalni wielickiej wykonanymi przez Marcina Germana około 1638 r. a sztychowanymi kilka lat później przez W. Hondiusa i XVIII — wiecznymi miedziorytami J. E. Nilsona przedstawiającymi tę samą kopalnię na podstawie planów opracowanych przez J. G. Borlacha. Kolekcję tę wzbogacają wyroby rzemiosła artystycznego, a wśród nich tzw. *barty* — ozdobne topory z bogato inkrustowaną rękojścią stanowiące symbol władzy górnistrzów (bachmistrzów), pochodzące XVII—XVIII w., dalej szable inżynierów górniczych z XVIII i XIX w. oraz laski sztygarskie z drugiej połowy XIX i początku XX stulecia.

Na szczególną uwagę zasługuje róg bractwa kopaczy, wykonany w 1534 r. najprawdopodobniej w pracowni złotniczej Andrzeja Dürera, darowany bractwu przez ówczesnego żupnika Seweryna Bonera. Przedstawia on postać kłęczącego mężczyzny w zbroi, trzymającego na plecach dużych rozmiarów naturalny róg tura (?) bogato zdobiony srebrnymi okuciami, stanowiący symbol dostatku i obfitości. Jest to jeden z najokazalszych zabytków wczesno-renesansowej sztuki złotniczej w Polsce.

Kopalnia wielicka wzbudzała duże zainteresowanie i podziw już w końcu XV w. Od 1774 r. wprowadzono tam księgi zwiedzających, z których dwie znajdują się na wystawie. Zawierają one doskonały materiał informacyjny na temat różnych osobistości przyjeżdżających do Wieliczki w XVIII—pocz. XX w. Byli to na ogół wybitni przedstawiciele nauki, twórcy kultury, pisarze, dyplomaci i politycy różnych narodowości i krajów. W tym miejscu należy podkreślić, że w czasach zaborów wielicka kopalnia soli traktowana była w pewnym sensie jako symbol polskości, a zwiedzanie jej stanowiło patriotyczny obowiązek Polaków, przebywających zarówno na ziemiach polskich, jak i poza ich granicami.

Największą partię ekspozycji poświęcono narzędziom i urządzeniom do produkcji soli kamiennej, łącznie ze środkami do transportu kopalnianego i oświetleniem górniczym. Wymienić tutaj należy podstawowe typy kilofów do urabiania złoza, narzędzia do beczkowania soli, lampy stosowane w kopalni — począwszy od średniowiecznych kaganków łożowych aż po współczesne oświetlenie elektryczne oraz serię zdjęć przedstawiających różne formy eksploatacji soli i wyrobisk górniczych, a także sposoby ich zabezpieczania.

Do najwartościowszych obiektów zabytkowych w Wieliczce — oprócz samych wyrobisk kopalnianych — należy zespół maszyn i urządzeń do transportu pionowego — na czele z dużymi kieratami drewnianymi poruszonymi przy użyciu koni. Na wystawie dział ten reprezentowany jest głównie przez modele wykonane w skali 1:13 1/3 na podstawie szczegółowej inwentaryzacji technicznej urządzeń istniejących w kopalni.

Serię tę rozpoczyna najprostsze urządzenie wyciągowe, jakim był kotowrót (tzw. *håspel*), używany w górnictwie od średniowiecza aż po wiek XIX. Dalsze ogniwa rozwojowe demonstrują krzyże ręczne do transportu poziomego i pochylnianego, krzyże konne stosowane w kopalni (pod ziemią) od początku XVI w., a na powierzchni, jako prototypy kieratów, zapewne wcześniej i wreszcie właściwe kieraty znane w dwóch zasadniczych typach: kieraty z wałem poziomym (tzw. „polskie”) i wałem pionowym (tzw. „węgierskie” i „saskie”), wykorzystywane co najmniej od XVII w. aż do drugiej połowy XIX stulecia, tj. do chwili wprowadzenia w nadszybiach maszyn parowych. Zbiór ten uzupełniają oryginalne szlągi (*siodła*) pliczone z lnu lub konopi. używane do zjazdu górników przy linie. dalej skrzynie drewniane na żelaznych kółkach i wózki (tzw. *psy*) do poziomego transportu urobku solnego w kopalni, a także stare rysunki techniczne i wydawnictwa przedstawiające niektóre z prezentowanych urządzeń.

Pokazane są również podstawowe formy urobku solnego z kopalni wielickiej łącznie z tzw. bałwanem solnym o kształcie beczkowatym, stanowiącym główny produkt soli kamiennej od średniowiecza po wiek XVIII.

Wystawa jest zatem próbą podsumowania ważniejszych osiągnięć solnictwa na ziemiach polskich w ujęciu historycznym, szczególnie dorobku polskiego górnictwa solnego, posiadającego starą i piękną tradycję zachowaną przede wszystkim w kopalniach Wieliczki i Bochni, czynnych do dziś bez przerwy od XIII w., a więc od ponad 700 lat. Obydwa te obiekty, a głównie kopalnia wielicka, tworzą niejako „naturalną historię” górnictwa solnego w naszym kraju, wykutą na przestrzeni siedmiu wieków kilofem i ręką polskiego górnika i z tego względu zasługują one na szczególną ochronę jako zabytki kultury ogólnonarodowej.

Antoni Jodłowski

(Kraków)

Z ZAGRANICY

X SYMPOZJUM ICOHTEC-U

ŹRÓDŁA DO HISTORII TECHNIKI

Kolejne, X, a więc jubileuszowe sympozjum Komitetu Współpracy Międzynarodowej w zakresie Historii Techniki (ICOHTEC) odbyło się w Smolenicach k. Bratysławy — w dniach od 8 do 12 czerwca 1982 r.

Organizację sympozjum zapewnił Instytut Czechosłowackiej i Powszechnej Historii Czechosłowackiej Akademii Nauk przy współpracy Instytutu Nauk Historycznych Słowackiej Akademii Nauk. Komitetowi Organizacyjnemu przewodniczył prof. Jarosław Purš, funkcję sekretarza naukowego pełniła dr Soňa Štrbáňová.

Miejscem obrad był malowniczo położony zamek, należący do Słowackiej Akademii Nauk.

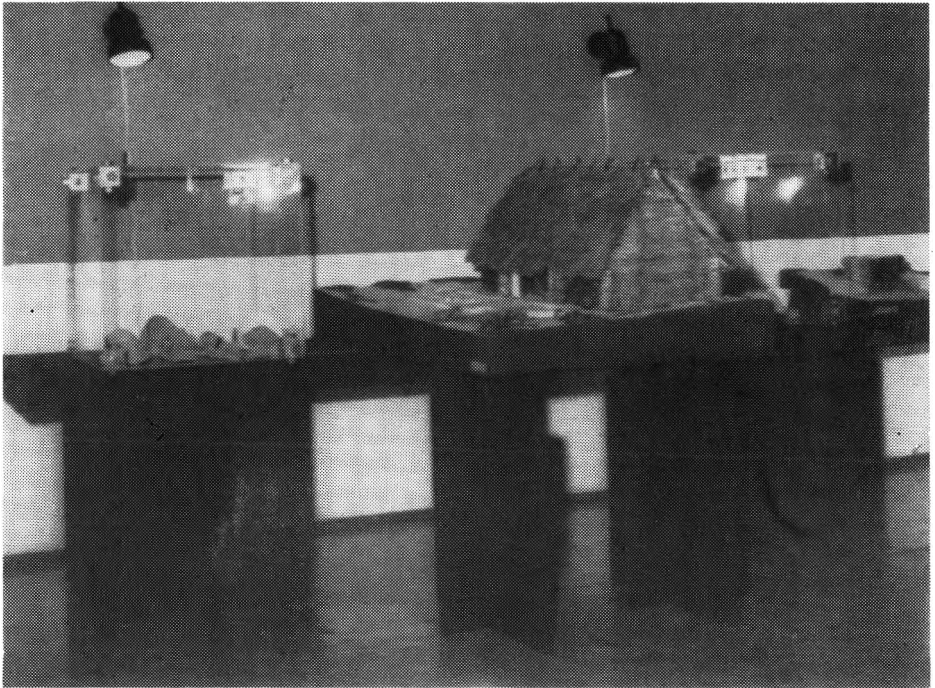
W sympozjum uczestniczyło ponad 50 osób z 15 krajów (Austrii, Bułgarii, Czechosłowacji, Francji, Hiszpanii, Holandii, Niemieckiej Republiki Demokratycznej, Polski, Republiki Federalnej Niemiec, Rumunii, Stanów Zjednoczonych, Węgier, Wielkiej Brytanii, Włoch i Związku Radzieckiego). Najliczniejsze poza gospodarzami były delegacje niemieckie.

O naukowych wynikach sympozjum zdecydował już w znacznym stopniu sam wybór tematu, który scharakteryzować trzeba jako elementarny, jednak bez pejoratywnego wydźwięku tego określenia. Jeśli bowiem pamiętać, że historia techniki jest dyscypliną o stosunkowo niedługich tradycjach, a metodyka jej badań nie została jeszcze ukształtowana w pełniejszym zarysie, ta elementarność tematu okaże się mieć znaczenie podstawowe. Tak też temat przyjęto, o czym świadczyć może zainteresowanie, z jakim spotkała się zapowiedź sympozjum i następnie reprezentatywny skład uczestników obrad, wśród których znaleźli się historycy nauki i techniki, historycy życia społecznego i gospodarczego, jak również muzeolodzy i archiwiści.

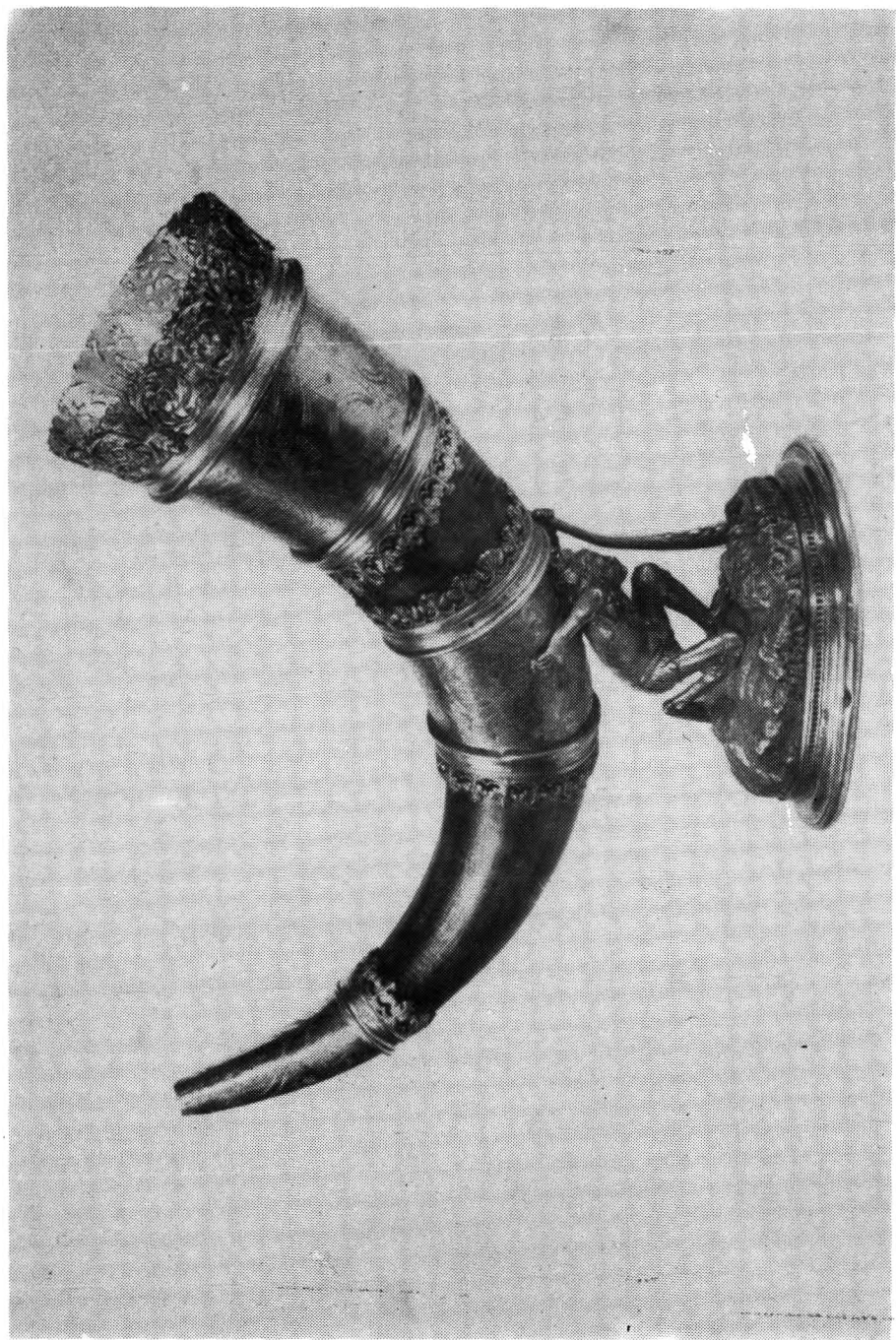
W czasie obrad wygłoszono 38 referatów, a ściśle ich skróty, gdyż — zgodnie z przyjętą przez organizatorów zasadą — pełne teksty zostaną opublikowane w specjalnym tomie *Acta historiae rerum naturalium necnon technicarum*, serii wydawniczej Zakładu Historii Przyrodzawstwa i Techniki Instytutu Czechosłowackiej i Powszechnej Historii ČSAV.

Zrozumiała przy tej liczbie referatów ich rozbieżność tematyczna została zniwelowana dzięki trafnemu zestawieniu wystąpień w grupy, które stanowiły przedmiot obrad poszczególnych posiedzeń. Program kolejnych posiedzeń był ustalony następująco:

- problemy ogólne źródeł do historii techniki,
- różne rodzaju źródeł i ich ocena,
- źródła w różnych krajach,

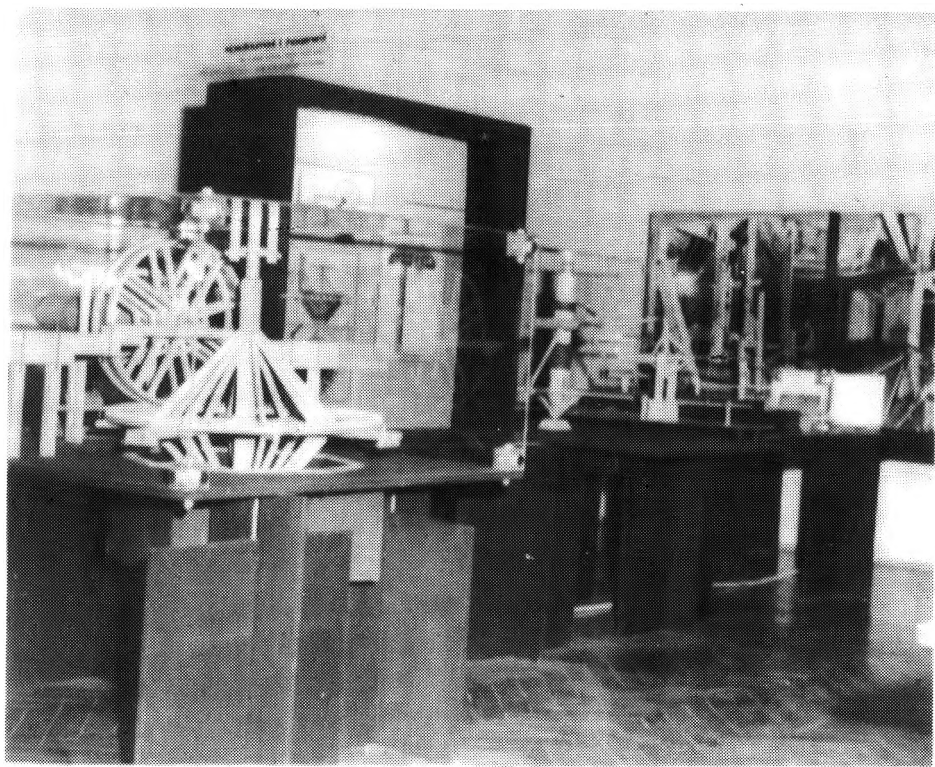
Ryc. 1. Model najstarszych urządzeń solankowych ze środkowego okresu neolitu

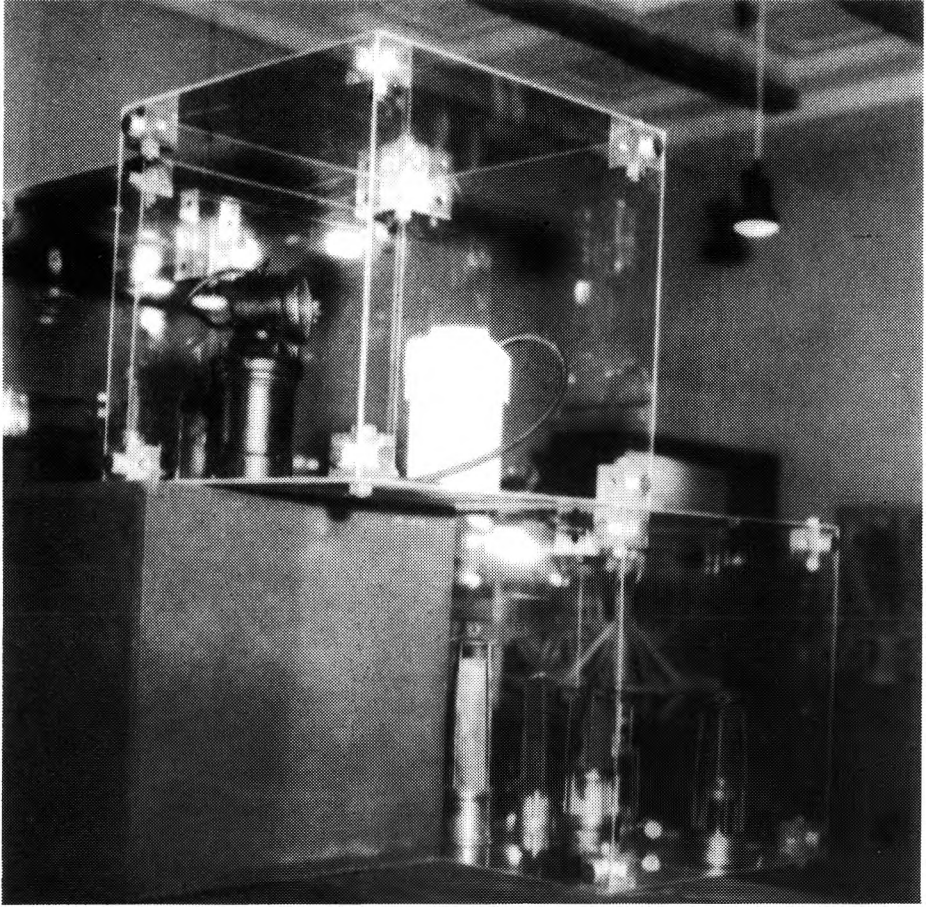
Ryc. 2. Róg bractwa kopaczy z 1534 r.

Рис. 2. Постель, ezabla i laski pómnicze

Ryc. 4. Modele urządzeń do transportu kopalnianego (na pierwszym planie kierat z wałem poziomym)

Ryc. 5. Fragment wystawy z oświetleniem górniczym